

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 364.22

Бідність працюючого населення як індикатор соціально-економічного стану суспільства

Доброва Т.Г.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

На підставі аналізу й узагальнення статистичних і соціологічних даних дано оцінку сучасних масштабів бідності домогосподарств України. Головну увагу приділено основним проявам бідності працюючого населення, її рівню та динаміці. Досліджено наслідки зубожіння працездатного населення для соціально-економічного розвитку країни, ризики, які створює низький рівень вартості української робочої сили в умовах інтеграції в європейський економічний простір.

Ключові слова: національна стратегія подолання бідності, бідність працюючого населення, абсолютна та відносна бідність, межа бідності, суб'єктивна бідність.

Доброва Т.Г. БЕДНОСТЬ РАБОТАЮЩЕГО НАСЕЛЕНИЯ КАК ИНДИКАТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ОБЩЕСТВА

На основе анализа и обобщения статистических и социологических данных дана оценка современных масштабов бедности домохозяйств Украины. Главное внимание уделено основным проявлениям бедности работающего населения, ее уровню и динамике. Исследованы последствия обнищания трудоспособного населения для социально-экономического развития страны, риски, создаваемые низкой стоимостью украинской рабочей силы в условиях интеграции в европейское экономическое пространство.

Ключевые слова: национальная стратегия преодоления бедности, бедность работающего населения, абсолютная и относительная бедность, черта бедности, субъективная бедность.

Dobrova T.G. POVERTY OF WORKING POPULATION AS AN INDICATOR OF THE SOCIO-ECONOMIC STATE OF SOCIETY

On the basis of analysis and generalization of statistic and sociological data, modern poverty incidence of households in Ukraine is evaluated. The attention is focused on the main manifestations of poverty of working population, its level and dynamics. Consequences of the impoverishment of able-bodied population for the socio-economic development of the country and risks created by the low level of value of Ukrainian labour power in terms of integration in the European economic space are studied.

Keywords: national strategy for poverty reduction, poverty of the working population, absolute and relative poverty, poverty line, subjective poverty.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Стан сучасної України за критеріями суспільного добробуту об'єктивно і неупереджено відображають рейтинги, складені авторитетними міжнародними інститутами. Так, американське ділове видання Bloomberg за індексом злиденності, який ґрунтується на прогнозах інфляції та безробіття, у 2017 р. віднесло Україну до десятки найбідніших із 65 країн, включених у рейтинг Bloomberg's Misery Index [1]. Україні належить 7-е місце з прогнозованим індексом 19. Для порівняння: Угорщина в 2017 р. займала 50-е місце з індексом 7, Польща – 28-е місце

з індексом 9,6. У щорічній доповіді Global Wealth Report швейцарського банку Credit Suisse Україна протягом трьох років поспіль потрапляла до списку країн-лідерів за рівнем втрат добробуту домогосподарств. У 2014 та 2015 рр. країна займала найнижчу позицію у цьому антирейтингу з показниками падіння добробуту відповідно 32% та 41%, у 2016 р. піднялася лише на одну сходинку з показником втрат домогосподарств 18,5%, гірше було лише в Аргентині – 27,3% [2, с 101]. За Індексом людського розвитку, визначеним ООН за підсумками 2016 р. (0,743) Україні належить 84-е місце серед 188 країн світу. Цей резуль-

тат є нижчим за середні показники по країнах Європи та Центральної Азії [3].

Понад чверть сторіччя ринкової трансформації Україна не спромоглася створити умови для сталого соціально-економічного розвитку та гідного рівня життя громадян. В останні роки посилилася тенденція до зuboжіння населення. Складне соціально-економічне сьогодення зумовлює невдоволення громадян наявним рівнем добробуту. За даними соціологічних опитувань, терпіти й далі погіршення рівня життя заради реформ згоден лише кожен третій, але недовго. Загальна кількість респондентів, які терпіти не згодні, перевищила 58%, із них 37% зневірилися в успішності реформ, а понад 21% вважають свій рівень життя вже зараз нестерпним [4, с. 500].

Таким чином, проблема зниження рівня бідності, запобігання її негативним соціально-економічним наслідкам залишається однією з найгостріших і актуальних для українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рівень добробуту населення є об'єктом різнобічного дослідження вітчизняних учених. Сутність, методика вимірювання, масштаби та соціальні наслідки бідності різних верств населення, особливості соціальної політики щодо запобігання бідності висвітлені в працях учених Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України Е.М. Лібанової, О.В. Макарової, Л.М. Черенко, С.В. Полякової та ін. [5–8]. Питання вибору ефективної економічної моделі, яка дасть країні змогу вибратися з пастки бідності, розглянуто в роботах Т.Є. Унковської [9]. Фінансові важелі подолання бідності досліджено О.П. Кириленко, І.І. Білоус та ін. [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У більшості наявних досліджень головна увага приділена проблемі бідності найбільш уразливих верств населення: дітей, пенсіонерів, багатодітних сімей; розглядаються питання гендерної та регіональної бідності. Видається, що особливої уваги потребує проблема бідності серед працюючого населення, оскільки це саме та категорія громадян, від ефективного функціонування якої залежить добробут суспільства загалом.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Головною метою статті є аналіз основних проявів, поточних масштабів та динаміки показників бідності працюючого населення; оцінка її впливу на соціально-

економічний розвиток України; дослідження кореляції між вибором європейського вектору економічного розвитку країни та рівнем добробуту працездатного населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. З 2000 р. Україна є учасником Програми розвитку ООН «Цілі розвитку тисячоліття» (ПРООН ЦРТ), яка тривала до 2015 р. і в переросла в Програму «Цілі сталого розвитку» (ЦСР) на 2015–2030 рр. Завданням номер один у цих програмах визначається подолання бідності.

Саме в «Стратегії подолання бідності», що затверджена Указом Президента України у вересні 2001 р. у рамках ПРООН ЦРТ, проблема бідності вперше набула офіційного визнання, визначено критерії, що давали змогу оцінити масштаби та гостроту проблеми. У цьому документі констатовано, що в 2000 р. до категорії бідних за національним критерієм належали 26,7% населення, до край бідних – 14,7% [11]. У програмі ЦРТ Україна взяла зобов'язання до 2015 р. ліквідувати бідність за критерієм ООН – добового споживання нижче 5,05 дол., скоротити частку бідного населення за національним критерієм до 25%, зменшити у 10 разів (до 7%) частку населення, чиє споживання є нижчим за рівень фактичного прожиткового мінімуму. Рівень бідності серед працюючого населення мав скоротитися до 15% [12, с. 21].

Протягом 2000–2013 рр. спостерігався частковий прогрес у наближенні до параметрів ЦРТ. Проте починаючи з 2014 р. посилюється зворотна тенденція. Частка бідних за критерієм ООН зменшилася з 12% у 2000 р. до 2,4% у 2015 р. Водночас питома вага населення, чиї витрати не перевищували фактичного прожиткового мінімуму, в 2015 р. сягнула 58%. Серед працюючого населення бідність становила 43% [13].

Таким чином, проблема подолання бідності залишається ключовим завданням і на період до 2030 р. У рамках програми «Цілі сталого розвитку» Україна визначила за мету скоротити в чотири рази рівень бідності, зокрема шляхом ліквідації її крайніх форм. Частку населення, чиї середньодушові сукупні витрати є нижчими за фактичний прожитковий мінімум, передбачено зменшити до 15% у 2030 р. Абсолютна бідність за критерієм ООН має бути повністю ліквідована до 2025 р. [14, с. 14–15]. Розгорнутий перелік завдань щодо підвищення добробуту працюючого населення представлено в державній «Стратегії подолання бідності» на 2016–2020 рр.

Серед очікуваних результатів виділено зниження рівня бідності працюючих за абсолютним критерієм до 17% уже в 2018 р. та до 11% у 2020 р. [15].

Для дослідження масштабів та динаміки бідності в суспільстві важливі чітке визначення суті цього явища, критерії оцінки та кількісне значення його рівня.

Бідність – це багатовимірне суспільне явище. У «Методиці комплексної оцінки бідності», яка діє з травня 2017 р., бідність визначається як неможливість підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період. Це визначення доповнюється такими категоріями, як монетарна і немонетарна бідність та соціальне відчуження. Монетарна бідність розуміється як нестача коштів для підтримання суспільно-нормального способу життя, немонетарна бідність – це обмеженість доступу до матеріальних благ, необхідних для підтримання суспільно визнаного способу життя. Соціальне відчуження – це відсутність у громадянина змоги користуватися соціальними правами, що гарантуються йому законодавством (права на працю, гідні умови життя, доступ до отримання соціальних послуг, медичної допомоги, освіти, культури тощо) [16].

Монетарна бідність за національними критеріями має три кількісних вираження: абсолютна бідність за доходами (витратами) нижче законодавчо встановлено прожиткового мінімуму, абсолютна бідність за доходами

(витратами) нижче фактичного прожиткового мінімуму, відносна бідність – середньодушові загальні еквівалентні доходи (витрати) нижче 75% їх медіанного рівня. За критерієм ООН, установленим для країн Центральної та Східної Європи, межею абсолютної бідності є гривневий еквівалент добового споживання однієї особи нижче 5,05 долара за паритетом купівельної спроможності [16].

Оцінка абсолютної бідності українського населення за критерієм ООН демонструє незначне поліпшення: у 2016 р. частка бідних скоротилася до 2% проти 2,4% у 2015 р. [17, с. 3, 12]. Однак використання національних критеріїв абсолютної бідності підтверджує наявність протилежних тенденцій.

Загальна динаміка абсолютної бідності за критеріями доходу, нижче законодавчо встановленого та фактичного прожиткового мінімуму, представлена в табл. 1.

Формальний аналіз призводить до висновку, що з 2000 до 2013 р. бідність відносно законодавчо встановленого прожиткового мінімуму знизилася більше ніж у 10 разів, скорочення продовжилася й у наступні роки. Але слід мати на увазі, що соціальні стандарти були заморожені протягом 2014–2015 рр. на рівні 2013 р., що інфляція знецінила номінальні доходи в 2,3 рази. Тож значно більш об'єктивну інформацію дає порівняння доходів громадян із фактичним прожитковим мінімумом, визначеним з урахуванням інфляції. За підсумками 2014–2016 рр. рівень бідності збільшився

Таблиця 1

Рівень бідності в Україні за абсолютними критеріями

Рік	Прожитковий мінімум, грн.		Чисельність населення із середньодушовими загальними доходами на місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму		Чисельність населення із середньодушовими загальними доходами на місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму	
	законодавчо встановлений	фактичний	млн. осіб	у % до загальної чисельності населення	млн. осіб	у % до загальної чисельності населення
2000	270,10	...	42,7	87,4
2005	423,00	...	13,0	28,4
2010	843,20	...	3,6	8,6
2013	1113,67	...	3,5	8,3
2014*	1176,00	1357,60	3,2	8,6	6,3	16,7
2015*	1227,30	2257,00	2,5	6,4	20,2	51,9
2016*	1388,08	2642,38	1,5	3,8	19,8	51,1

* Без урахування Автономної Республіки Крим та зони проведення АТО

Джерело: складено на основі [13]

втричі, до бідних належало майже 20 млн. осіб – кожен другий громадянин України.

Для об'єктивної оцінки масштабів бідності важливо визначити не тільки кількість тих, хто живе за визначеною межею, а й те, на якій відстані від цієї межі знаходяться бідні громадяни. Для цього розраховується середній дефіцит доходу бідного населення та глибина бідності. У 2016 р. середній дефіцит доходу, тобто сума, якої не вистачало одній бідній особі до досягнення межі абсолютної бідності (фактичного прожиткового мінімуму), становив 611 грн. Глибина бідності – дефіцит доходу у відсотках до межі бідності – дорівнювала 23,1% [17, с. 13].

Рівень відносної бідності українського населення відображено в табл. 2.

По показниках відносної бідності ситуація виглядає менш загрозливо. Проте протягом тривалого періоду не вдається її поліпшити. Кожна п'ята людина в українському суспільстві є бідною.

Разом із тим межа відносної бідності визначається виходячи з номінальних доходів, без урахування впливу інфляції та девальвації національної валюти, тож доцільно перерахувати граничні показники бідності в доларовому еквіваленті. У 2013 р. 75% медіанного рівня середньодушових загальних доходів дорівнювало 1 369 грн., що було еквівалентно 171,3 дол. за курсом НБУ (7,99 грн./дол.). Показник 2016 року – 1 967 грн. дорівнює 76,8 дол. (середньорічний курс – 25,6 грн./дол.). Тобто національна межа відносної бідності в доларовому еквіваленті зменшилася в 2,2 рази. Якщо перерахувати показники 2016 р. на стандарти 2013 р. то межа бідності має бути 4 385 грн. доходу на одну особу на місяць. Відповідно, й частка бідного населення значно збільшиться. За даними статистики, у 2016 р. 80% домогосподарств мали середньодушові місячні доходи нижче 3 720 грн. [18, с. 257].

Слід наголосити на тому, що серед загальної кількості бідних громадян 36% – це працюючі особи. Тобто зайнятість в Україні не є запорукою гідного рівня життя. За підсумками 2016 р. показник абсолютної бідності працюючих лише на 10% нижче середнього по країні (42% за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму), а глибина бідності (21,2%) знаходиться на тому ж рівні, що й у непрацюючих осіб пенсійного віку. За відносним критерієм (за витратами) бідність працюючих дорівнює 19,2% проти 22,6% для осіб пенсійного віку [17, с. 14–15].

Доцільно зауважити, що статистика визначає рівень бідності серед працюючих, використовуючи середнє значення прожиткового мінімуму для всіх категорій громадян. Відомо, що для працездатних осіб цей показник вищий за середній. Так, у 2016 р. фактичний прожитковий мінімум у середньому становив 2 642 грн., а для працездатних осіб – 3 326 грн. Кумулятивна частка працюючих, що мали середні загальні доходи, нижчі за цю межу, становила 67% [18, с. 275]. Отже, можна стверджувати, що реальний рівень абсолютної бідності на чверть вищий, аніж офіційний показник.

Про масштаби бідності серед працюючих найкраще свідчать індикатори суб'єктивної бідності, яка визначається на підставі самооцінки домогосподарствами рівня своїх доходів та витрат. За даними соціологічних опитувань, у січні 2017 р. з 10,6 млн. домогосподарств, у складі яких є працюючі особи, лише 7% указали, що їхніх доходів було достатньо для поточного споживання і заощаджень, половині домогосподарств доходів вистачало лише на поточне споживання, а 40% постійно відмовлялися від найнеобхіднішого, крім харчування. За оцінкою матеріального добробуту жоден з опитаних не назвав себе заможним, проте 69% віднесли себе до бідних [19, с. 36–37].

Таблиця 2

Динаміка рівня відносної бідності в Україні в 2010–2016 рр.

Рік	Середньодушові загальні еквівалентні доходи у місяць, грн.		Частка населення із середньодушовими загальними еквівалентними доходами у місяць, нижчими 75% медіанного рівня
	медіанний рівень	75% медіанного рівня	
2010	1132	849	22,6%
2013	1825	1369	21,2%
2014	1891	1418	19,9%
2015	2218	1664	22,2%
2016	2622	1967	20,2%

Джерело: складено на основі [13]

Злиденне життя значної частини працездатного населення є наслідком знецінення робочої сили, що спостерігалось протягом усього періоду ринкової трансформації України. Частка оплати праці у ВВП із 53% у 1990 р. скоротилася до 45% у 2000 р., у 2013 р. становила 50%, але впала до 37% у 2016 р. [13]. У структурі операційних витрат промислових підприємств у 2012–2016 рр. витрати на оплату праці коливалися в межах 10–11% [20, с. 326–342]. Навіть у базових високотехнологічних галузях частка витрат на оплату праці в 2016 р. не перевищувала 20%: у виробництві повітряних і космічних летальних апаратів – 20%, у виробництві залізничних локомотивів – 18%, у суднобудуванні – 15%. У країнах ЄС цей показник сягає до 45%.

Низький рівень вартості національної робочої сили значною мірою пов'язаний із політикою держави щодо мінімальних соціальних стандартів. Протягом тривалого періоду гарантована державою мінімальна зарплата залишалася нижчою за прожитковий мінімум. Лише з 2010 р. ці стандарти зрівнялися, і тільки в 2017 р. мінімальна зарплата в два рази перевищила законодавчо встановлений прожитковий мінімум, проте залишалася нижчою за фактичний прожитковий мінімум для працездатних осіб. Для порівняння з європейськими стандартами слід зазначити, що найвищого рівня починаючи з 2000 р. мінімальна зарплата досягла в 2013 р. – 108 євро, у 2016 р. дорівнювала лише 52 євро, а з 1 січня 2017 р. підвищена до 112 євро, тобто відбулася лише індексація витрат, понесених із 2013 р. За даними Eurostat, у найбіднішій країні ЄС – Болгарії мінімальна зарплата у два рази вище (235 євро), у Польщі – в чотири рази (453 євро), у Німеччині – у 13 разів (1 498 євро).

Зрозуміло, що вартість робочої сили корелює з її продуктивністю. В Україні вона суттєво нижча, ніж у країнах ЄС. Станом на 2015 р. продуктивність праці становила 10,59 дол. на людину-годину. У Польщі та Чехії цей показник був у три рази вище, у Німеччині та Франції – у шість разів [21, с. 12–14]. Водночас витрати в середньому на одного працівника за годину в Україні дорівнювали 2,2 євро, у Польщі – 8,4 євро, у Чехії – 9,4 євро (тобто розрив більше чотирьох разів), у Німеччині – 31,4 євро (у 14 разів вище) [22, с. 64]. Це співвідношення переконує, що рівень ціни української робочої сили є штучно заниженим. Такий стан не створює мотивацій до ефективної праці, виступає значною перешкодою на шляху до сталого економічного розвитку.

Важливою умовою ефективного використання робочої сили, крім гідного рівня зарплати, є відповідність роботи професійному й освітньому рівню робітників. За даними соціологічного обстеження, у 2016 р. 25% зайнятих вказали, що зміст роботи не відповідає цим характеристикам. Більше того, 55% опитаних повідомили, що їм важко знайти будь-яку роботу в їх населеному пункті, а за кваліфікацією та за достатнім заробітком роботу важко знайти переважній більшості (83%) [4, с. 289].

Підвищення мінімальної зарплати, безумовно, є важливим чинником забезпечення гідних умов праці. Проте бізнес реагує на це скороченням попиту на робочу силу та використанням неповної зайнятості. За розрахунками МВФ зростання мінімальної зарплати на 10% збільшує безробіття на 0,4%. У 2017 р. безробіття серед працездатного населення (за методикою МОТ) утримувалося на рівні 10,5% у I кварталі і 9,7% за підсумками трьох кварталів, а гранична межа економічної безпеки становить 9%. На кінець III кварталу 2017 р. 160 тис. працівників перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості, переважна кількість – у промисловості (124 тис. осіб, 6,6% штатних працівників) [13].

Отже, пріоритетним напрямом політики щодо забезпечення гідних умов праці має стати створення додаткових робочих місць, сприяння розвитку малого та середнього бізнесу. Це задекларовано у державній «Стратегії подолання бідності», однак її практичне втілення не є успішним. Навпаки, у 2014–2016 рр. прискорилося скорочення виробничого потенціалу України. Дані про зменшення кількості підприємств та зайнятих робітників по окремих галузях представлено в табл. 3.

Як свідчить статистика, лише за три роки загальна кількість підприємств та чисельність робітників зменшилися на 22%, у промисловості кількість зайнятих робітників упала на чверть.

Великі сподівання щодо підвищення якості життя українці покладали на радикальну зміну вектору економічного розвитку – відмову від традиційних господарчих зв'язків із країнами СНД та інтеграцію в європейський ринок. Реальні результати функціонування зони вільної торгівлі з ЄС не виправдовують цих сподівань.

Навіть у тих галузях, які традиційно були основними постачальниками експортного продукту, спостерігається значне скорочення

виробничого потенціалу: в добувній промисловості кількість підприємств за три роки зменшилася на 14%, а кількість зайнятих – на 40%; у металургійній промисловості зайнятих робітників на 25% менше, у хімічній промисловості – на 35%. Особливих втрат зазнали саме ті галузі виробництва, які ґрунтувалися на розвинених кооперативних зв'язках із країнами СНД. Літакобудування втратило 22% робочих місць, автотранспортна галузь – майже половину, у виробництві залізничного транспорту скорочення зайнятих наближається до 2/3, у суднобудуванні – до 80%. Зауважимо, що одне робоче місце у цих галузях забезпечує до восьми робочих місць у технологічно пов'язаних виробництвах. Тож маємо значний від'ємний мультиплікативний ефект.

Скорочення робочих місць у легальному секторі економіки, збільшення тривалості пошуку роботи (чверть безробітних шукали роботу більше року), проблемність знаходження роботи, що відповідає фаху і гарантує достойну зарплату змушують працівників погоджуватися на неформальну зайнятість. Її масштаби досить швидко зростають.

У 2000 р. частка зайнятих у «тіньовому бізнесі» становила 14,8% від загальної чисельності, у 2010 р. – 22,9%, у 2016 р. – 24,3% (4,0 млн. осіб) [13]. Неформальна зайнятість має суперечливі наслідки як для громадян, так і для країни у цілому. З одного боку, вона забезпечує виживання значної частини населення, компенсує наслідки занепаду в легальному секторі економіки, хоча й позбавляє будь-якого соціального захисту. З іншого боку – зменшується база оподаткування, що скорочує можливості державного бюджету щодо фінансування соціальних та інвестиційних програм.

Значну загрозу для країни на шляху до сталого економічного розвитку становить посилення міграційних настроїв серед працездатного населення. За даними соціологічного обстеження, у 2014 р. 15% опитаних серйозно замислювалися над еміграцією, у 2016 р. – понад 21%, плани поїхати за кордон на тимчасові заробітки будували 7% у 2014 р. і 11% у 2016 р., кількість тих, хто мав досвід роботи за кордоном, зросла з 17% до 20% [4, с. 505, 507].

Таблиця 3

Кількість підприємств і кількість зайнятих на підприємствах за окремими видами економічної діяльності

	Роки	Кількість підприємств		Кількість зайнятих працівників	
		одиниць	2016 у % до 2013	тис. осіб	2016 у % до 2013
Усього	2013	393327	×	7406,5	×
	2016	306369	77,9	5801,1	78,3
Промисловість	2013	49130	×	2924,9	×
	2016	38555	78,5	2176,9	74,4
Добувна промисловість	2013	1408	×	474,5	×
	2016	1209	85,9	287,9	60,7
Переробна промисловість	2013	41399	×	1874,1	×
	2016	32435	78,3	1429,6	76,3
виробництво хімічних речовин	2013	1502	×	105,9	×
	2016	1264	84,1	68,5	64,7
металургійне виробництво	2013	620	×	212,9	×
	2016	544	87,7	159,9	75,1
виробництво автотранспортних засобів	2013	61	×	16,3	×
	2016	42	68,9	8,7	53,4
будування суден і човнів	2013	225	×	8,8	×
	2016	98	43,6	1,9	21,6
виробництво залізничних локомотивів і рухомого складу	2013	117	×	65,8	×
	2016	96	82,0	24,1	36,6
виробництво повітряних і космічних літальних апаратів	2013	85	×	62,5	×
	2016	76	89,4	48,6	77,7

Джерело: складено на основі [20, с. 193–204]

За офіційною статистикою у 2015–2017 рр. за кордоном працювали 1,3 млн. українців (4,5% загальної кількості населення віком 15–70 років). Як причину міграції 84% осіб указали низький рівень заробітної плати в Україні, 8% – відсутність роботи, яка відповідає набутій кваліфікації, ще 4% – несприятливі умови праці. Середній місячний заробіток одного трудового мігранта становив 722 дол., що в 3,5 рази перевищувало середню зарплату в Україні (203 дол.) [23].

Середній вік трудових мігрантів з України – 37 років, це найбільш активне і працездатне населення. За рівнем освіченості 64% мігрантів мали повну загальну середню або професійно-технічну освіту, майже 34% – повну та неповну вищу освіту. Проте марні сподівання на те, що трудові мігранти зможуть за кордоном долучитися до передових технологій, набути навичок підприємницької діяльності, креативного менеджменту, щоб за повернення втілити їх на батьківщині. Мігранти з України займають здебільшого ті робочі місця, які є найменш привабливими для місцевого населення. Майже 42% мігрантів становили працівники найпростіших професій, 26% – кваліфіковані робітники з інструментом. Найпоширенішими видами економічної діяльності були будівництво (39% мігрантів), діяльність домашніх господарств (16%), сільське господарство (14%) та торгівля (9%) [23]. Отже, проблема полягає не тільки в тому, що значна частина українців працює на користь економіки інших країн. Утрачається набута кваліфікація, відбувається деградація робочої сили. Україна безповоротно втрачає трудовий потенціал. Пасивність у створенні нових робочих місць, забезпеченні продуктивної зайнятості через досить короткий час може призвести до того, що Україні доведеться самій залучати трудових мігрантів для заміщення тих, хто виїхав із країни.

Серед інших соціально-економічних проблем, безпосередньо пов'язаних із бідністю працюючих, є посилення демографічної кризи в Україні. По-перше, бідність стримує народжуваність. Статистика свідчить, що в сім'ях з однією дитиною рівень абсолютної бідності зростає до 52,6% проти 41,2% у сім'ях без дітей, народження другої дитини збільшує бідність ще на 16% (до 68,7%). Серед сімей із трьома дітьми рівень бідності перевищує 85%. Глибина бідності підвищується відповідно з 23% до 27% [17, с. 16–17]. По-друге, бідні громадяни позбавлені можливості повноцінно харчуватися, відпочивати,

отримувати своєчасну кваліфіковану медичну допомогу. Як наслідок, Україна відстає від країн ЄС за тривалістю життя в середньому на 10 років. Головною причиною є передчасна смертність саме осіб працездатного віку. Так, зі 100 тис. осіб віком 20–64 роки в Україні не доживає до 65 років майже 40% чоловіків, тоді як у Польщі – 25%, а в Швеції – лише 10% [24, с. 57].

Досить малий розрив в оплаті кваліфікованої та некваліфікованої праці, складність знайти роботу, що відповідає набутій кваліфікації, знижують значення освіти у соціальній свідомості. За даними обстеження 2016 р., лише 0,2% домогосподарств відносять освіту до першочергових цінностей. На друге місце в шкалі цінностей освіту поставили 0,7% домогосподарств, і на третє місце – 2,4%. Більше половини респондентів не пов'язують рівень життя із рівнем освіченості і кваліфікації [19, с. 12]. Як наслідок, поступово зростає частка дітей, які не отримують повної загальної середньої освіти (з 0,5% до 0,7% у 2015–2016 рр.), що суттєво підвищує ризики бідності та соціального відчуження [17, с. 10]. Щоправда, серед української молоді поширюється практика отримання вищої освіти. Проте процес набуття знань досить часто підміняється формальною потребою мати диплом. Низка вмотивованість населення до накопичення знань є гальмом на шляху створення конкурентоспроможної економіки.

Висновки з цього дослідження. Як показало виконане дослідження, у подоланні бідності серед населення загалом та серед працюючих, зокрема, не спостерігається суттєвих позитивних змін протягом двох десятиліть. Це багатовимірна проблема, створена системною кризою української економіки, яка поглибилася під впливом зовнішніх та внутрішніх шоків останніх років. Зі свого боку, бідність працюючого населення породжує значні виклики на шляху до сталого економічного розвитку країни: низькі доходи домогосподарств обмежує сукупний попит і, відповідно, можливості розвитку національного ринку; штучне заниження вартості національної робочої сили посилює трудову міграцію, зменшуючи ресурсний потенціал країни; низький рівень життя поглиблює демографічну кризу внаслідок скорочення народжуваності та зростання смертності саме працездатного населення. Зусилля уряду щодо підвищення мінімальних соціальних стандартів, безумовно, сприяють зростанню матеріального добробуту населення. Проте цього

недостатньо для реального піднесення рівня життя. Необхідна системна політика держави, спрямована на стимулювання економічної активності бізнесу, розширення продуктивної зайнятості, формування моделі інноваційної конкурентної економіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. These Economies Are Getting More Miserable This Year. URL: <https://www.bloomberg.com>.
2. Credit Suisse Global Wealth Databook 2016. URL: <https://www.businessimmo.com>.
3. Доповідь про стан людського розвитку за 2016 р. URL: <http://report.hdr.undp.org/>.
4. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: збірник наукових праць. 2016. Вип. 3(17). 545 с. URL: <http://www.i-soc.com.ua>.
5. Лібанова Е.М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу: монографія. Київ: КНЕУ, 2008. 330 с.
6. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: монографія; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ, 2015. 244 с.
7. Черенько Л.М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка масштабів явища. Демографія та соціальна економіка. 2015. № 1(23). С. 11–21.
8. Полякова С.В. Бідність літніх людей в Україні: основні тенденції та рекомендації до політики. Демографія та соціальна економіка. 2017. № 3(31). С. 113–123.
9. Унковская Т.Е. Как Украине вырваться из ловушки бедности. URL: <https://zn.ua/macrolevel/>.
10. Кириленко О.П. та ін. Фінансові важелі подолання бідності в Україні: монографія; за ред. О.П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, 2010. 431 с.
11. Про стратегію подолання бідності: Указ Президента України від 15.08.2001 № 637/2001. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/637/2001>.
12. Цілі розвитку тисячоліття. Україна 2000-2015. Національна доповідь. Київ, 2015. – 125 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://un.org.ua>.
13. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь 2017. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2017. 176 с. URL: <http://www.idss.org.ua>.
15. Стратегія подолання бідності: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 № 161-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
16. Методика комплексної оцінки бідності: Наказ Міністерства соціальної політики України № 827 від 18.05.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/>.
17. Комплексна оцінка бідності та соціального відчуження в Україні за 2015-2016 роки. Аналітична записка / Інститут демографії та соціальних досліджень. Київ, 2017. 20 с. URL: <http://www.idss.org.ua>.
18. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. / Державна служба статистики України. 2017. 380 с. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
19. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2017 року): стат. зб. / Державна служба статистики України. 2017. 77 с. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
20. Діяльність суб'єктів господарювання, 2016: стат. зб. / Державна служба статистики України. 2017. 588 с. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
21. Конкурентоспроможність України на ринку ЄС: Інституційні засади (Аналітична доповідь Центру Разумкова). Національна безпека і оборона. 2016. № 1–2. С. 3–17.
22. Витрати на робочу силу за 2014 рік: статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. 2015. 65 с. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
23. Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження): статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. 2017. 36 с. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
24. Левчук Н.М. Здоров'я і тривалість життя в Україні в контексті формування передумов інноваційної зайнятості. Демографія та соціальна економіка. 2017. № 1. С. 54–65.

REFERENCES:

1. These Economies Are Getting More Miserable This Year (2017). Available at: <https://www.bloomberg.com>
2. Credit Suisse Global Wealth Databook 2016 (2016). Available at: <https://www.businessimmo.com>

3. Dopovid pro stan liudskoho rozvytku za 2016 rik [Report on the state of human development for 2016]. (2017) Available at: <http://report.hdr.undp.org/>
4. Instytut sotsiologii NAN Ukrainy (2016) Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin [Ukrainian society: monitoring of social change]. Zbirnyk naukovykh prats, vol. 3(17). Available at: <http://www.i-soc.com.ua>
5. Libanova, E.M. (2008). Bidnist naselennya Ukrayiny: metodolohiya, metodyka ta praktyka analizu [Poverty of the People in Ukraine: methodology, methods and analysis practise]. Kyiv, KNEU
6. Makarova O.V. (2015) Sotsialna polityka v Ukraini: Monohrafiia [Social policy in Ukraine: Monograph]. Kyiv, In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy.
7. Cherenko L.M. (2015) Novi formy bidnosti v Ukraini: osnovni proiavy ta otsinka mashtabiv yavlyshcha [New forms of poverty in Ukraine: key manifestations and assessment of the magnitude of the phenomenon]. Demohrafiia ta sotsialna ekonomika, no.1, pp.11-21
8. Poliakova S.V. (2017) Bidnist litnikh liudei v Ukraini: osnovni tendentsii ta rekomendatsii do polityky [Poverty of older people in Ukraine: key trends and policy recommendations]. Demohrafiia ta sotsialna ekonomika, no. 3, pp. 113-123
9. Unkovskaia T.E. (2017) Kak Ukrayne vyrvatsia yz lovushky bednosti [How Ukraine to escape from the poverty trap]. Available at: <https://zn.ua/macrolevel/>
10. Kyrylenko O.P. I.I. Bilous ta in. (2010) Finansovi vazheli podolannia bidnosti v Ukraini : monohrafiia [Financial levers of poverty reduction in Ukraine: monograph]. Ternopil: TNEU
11. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15.08.2001 "Pro stratehiu podolannia bidnosti" [Decree of the President of Ukraine "On the Strategy for the Eradication of Poverty"]. (2001, 15 August). Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/637/2001>
12. Predstavystvo OON v Ukraini (2015) Tsili rozvytku tysiacholittia. Ukraina 2000-2015. Natsionalna dopovid. [Millennium Development Goals. Ukraine 2000-2015. National report]. Available at: <http://un.org.ua>.
13. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Ofitsiynyi sait. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M.V. Ptukhy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (2017) Tsili staloho rozvytku: Ukraina. Natsionalna dopovid 2017 [Sustainable Development Goals: Ukraine. National report 2017]. Available at: <http://www.idss.org.ua>.
15. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.03.2016 "Stratehiia podolannia bidnosti" [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "The strategy of poverty reduction"]. (2016, 16 March). Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>
16. Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy № 827 vid 18.05.2017 «Metodyka kompleksnoi otsinky bidnosti» ["Methodology of integrated poverty assessment"] (2017, 18 May). Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/>
17. Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M.V. Ptukhy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (2017) Kompleksna otsinka bidnosti ta sotsialnoho vidchuzhennia v Ukraini za 2015-2016 roky. Analychna zapyska. [Comprehensive assessment of poverty and social exclusion in Ukraine for 2015-2016. Analytical note]. Available at: <http://www.idss.org.ua>.
18. Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2016 rotsi (za danymy vybirkovoho obstezhennia umov zhyttia domohospodarstv Ukrainy) [Costs and resources of households in Ukraine in 2016 (according to the sample survey of living conditions of households in Ukraine)]. (2017) State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
19. Samootsinka domohospodarstvamy Ukrainy rivnia svoikh dokhodiv (za danymy vybirkovoho opytuvannia domohospodarstv u sichni 2017 roku) [Self-assessment by households of Ukraine of their income level (according to a sample survey of households in January 2017)]. (2017). State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
20. Diialnist subiektiv hospodariuvannia, 2016 [Activities of economic entities, 2016]. (2017). State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
21. Tsentrazumkova (2016) Konkurentospromozhnist Ukrainy na rynku Yes: Instytutsiini zasady [Ukraine's Competitiveness in the EU Market: Institutional Foundations]. Natsionalna bezpeka i oborona, no. 1-2, pp. 3-17
22. Vytraty na robochu sylu za 2014 rik: statystychnyi biuleten [Labor costs for 2014: statistical bulletin]. (2015) State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
23. Zovnishnia trudova mihratsiia naselennia (za rezultatamy modulnogo vybirkovoho obstezhennia) : statystychnyi biuleten [Foreign labor migration (based on the results of a modular sample survey): statistical bulletin]. (2017) State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
24. Levchuk N.M. (2017) Zdorovia i tryvalist zhyttia v Ukraini v konteksti formuvannia peredumov innovatsiinoi zainiatosti [Health and life expectancy in Ukraine in the context of the formation of prerequisites for innovative employment]. Demohrafiia ta sotsialna ekonomika, no. 1, pp. 54-65